

ORTODOKSISEN USKONNON KOE 19.9.2016 HYVÄN VASTAUKSEN PIIRTEITÄ

Tutkintoaineen sensorikokous on hyväksynyt seuraavat hyvän vastauksen piirteet.

Ortodoksisen uskonnon koe on luonteeltaan kypsyyskoe, jonka tarkoituksena on mitata kokelaan uskonnollista ja katsomuksellista yleissivistystä lukion ortodoksisen uskonnon tavoitteiden ja sisältöjen kannalta. Arvioinnin kohteena on oppimäärän asiasisällön tuntemus ja ortodoksista kirkkoa, kristinuskoa, muita uskontoja sekä maailmankatsomuksia koskevien käsitteiden asianmukainen ja täsmällinen käyttö. Lisäksi arvioinnin kohteena on taito tarkastella kriittisesti näitä koskevaa tietoa esimerkiksi analysoimalla kuvia, tilastoja ja tekstiaineistoja. Hyvä vastaus on jäsenelty ja asiasisällöltään johdonmukainen.

Tehtävä 1

Hyvässä vastauksessa (3 p.) käsitellään pääpiirteissään oikein kohtien a, b ja c asiat. Siinä kerrotaan juhlan nimi ja ajankohta eli Lasaruksen lauantai kuudennen paastoviikon lopussa eli viimeisellä paastoviikolla ennen Suurta viikkoa. Kyseessä on Jeesuksen ihmeteko, jossa hän herättää jo kolme päivää kuolleena olleen Lasaruksen. Se symboloi Jeesuksen ylösnousemusta kuolleista ja sitä, että hän on voittava kuoleman.

Kiitettävässä vastauksessa tarkastellaan myös ikonin henkilöitä ja mainitaan, että Lasaruksen siskoja olivat Maria ja Martta. Maria voiteli Jeesuksen jalat. Lasaruksen lauantain jumalanpalvelusten sanomana on vahvistaa uskoa ylösnousemukseen. Tapahtumasta kerrotaan vain Johanneksen evankeliumissa. Vastauksessa kerrotaan myös, että se tapahtui Betaniassa Jerusalemin lähellä. Vastaukseen osataan yhdistää myös virpomavitsojen siunaaminen saman päivän vigiliassa.

Tehtävä 2

Tehtävänannossa esitettyä väitettä pyydetään arvioimaan Raamatun synnyn ja sisällön näkökulmista. Jos kokelas tarkastelee ansiokkaasti vain toista osiota, vastauksesta voi saada enintään 3 pistettä.

Hyvässä vastauksessa (3 p.) kokelas kuvaa Raamattua kirjakoelmana, joka sisältää useita eri kirjoja ja kirjallisuudenlajeja. Hän myös mainitsee muutamia kirjoja ja kirjallisuudenlajeja. Lisäksi kokelas tuo esille sen, että Raamatun kirjat on kirjoitettu useiden vuosisatojen kuluessa.

Kiitettävässä vastauksessa kuvataan yksityiskohtaisemmin Raamatun muotoutumista, eri kirjallisuudenlajien piirteitä sekä yksittäisten kirjojen sisältöä, syntyajankohtaa ja/tai mahdollisia kirjoittajia.

Vastauksen tulee sisältää joitakin seuraavista asioista ja näkökulmista:

- Raamatun sisältämät kertomukset kulkivat pitkään suullisena perinteenä ennen kuin ne kirjattiin muistiin.
- Raamattu muodostuu Vanhasta ja Uudesta testamentista.
- Vanha testamentti koostuu 39 kirjasta, jotka on kirjoitettu noin vuosina 750–160 eKr. Jotkin katkelmat voivat olla myös tätä vanhempia.
- Vanhan testamentin kirjat jaotellaan Viiteen Mooseksen kirjaan, historiakirjoihin, profeettakirjoihin sekä runo- ja viisaukirjoihin.
- Eri kirjojen sisältöä ja niiden sisältämiä kirjallisuudenlajeja voi hahmotella myös pienempien kokonaisuuksien kautta (alkukertomukset, patriarkkakertomukset ja vertaukset).
- Vanhan testamentin kirjat on kirjoitettu pääosin hepreaksi, mutta joitakin kohtia on kirjoitettu myös arameaksi.
- Perinteisesti Vanhan testamentin kirjojen kirjoittajien on ajateltu olevan muinaisia suurmiehiä, kuten Mooses, Daavid ja Salomo. Eksegeettisen tutkimuksen näkökulma poikkeaa tästä.
- Uusi testamentti muodostuu 27 alun perin kreikankielisestä kirjasta, jotka on kirjoitettu noin 50–150 jKr. Myös Uudessa testamentissa on joitakin arameankielisiä kohtia. Vanhimmat Uuden testamentin kirjat ovat apostoli Paavalin kirjeet.
- Uuden testamentin kirjat voidaan jaotella evankeliumeihin, kirjeisiin, historiakirjaan ja Ilmestyskirjaan.
- Uuden testamentin evankeliumien ja Ilmestyskirjan kirjoittajina on pidetty perinteisesti apostoleja. Eksegeettisen tutkimuksen tulokset poikkeavat tästä näkemyksestä. Vastauksessa voidaan tarkastella muun muassa synoptisten evankeliumien syntyhistoriaa ja kirjoittajien käyttämiä lähteitä (muiden evankeliumitekstien tunteminen, q-lähde).
- Yhtenäiseksi kirjakokoelmaksi Raamattu muodostui kanonisoinnin seurauksena. Juutalaiset oppineet kanonisoivat heprealaisen Raamatun eli Vanhan testamentin tekstit noin 100 jKr.
- Uuden testamentin kaanonin rajat vahvistettiin lopullisesti 390-luvulla.
- Kananonin ulkopuolelle jääneistä teksteistä käytetään nimitystä apokryfikirjat. Vanhan testamentin apokryfikirjat sisältyvät varhaisiin käännöksiin Septuagintaan ja Vulgataan. Uuden testamentin käsittelyn yhteydessä apokryfikirjoista voidaan mainita esimerkiksi Tuomaan evankeliumi, joka ei kuulu Raamatun kaanoniin.
- Raamatun kaanon ja kaanonin laajuus (kirjojen lukumäärä) ymmärretään eri kirkkokunnissa eri tavoin. Lisäksi kirjojen jaottelu on kristinuskossa ja juutalaisuudessa erilainen.

Raamatun eri tulkintatapojen pohjalta väitettä voidaan arvioida eri tavoin. Jos kokelas pohtii väitettä kirjasto-käsitteen kautta, se ei ole virhe.

Tehtävä 3

Hyvässä vastauksessa (3 p.) tulee tarkastella vähintään kolmea seuraavista:

- Kasteen perusta on Jeesuksen antama kastekäsky, joka on toiselta nimeltään lähetyskäsky. ”Menkää ja tehkää kaikki kansat /.../” (Matt. 28:19–20).
- Kasteen esikuvana voidaan pitää tapahtumaa, jossa Jeesus sai kasteen Jordanilla Johannes Kastajalta.
- Ortodoksisessa kirkossa kaste on yksi seitsemästä pyhästä mysteerioista eli salaisuudesta. Kirkkoon liitytään kasteen kautta. Siinä kastettava lapsi tai aikuinen liitetään kirkon jäseneksi.
- Ortodoksisessa kirkossa on lapsikaste.

Kiitettävässä vastauksessa kerrotaan kasteen luonteesta ja toimituksesta tarkemmin. Kaste on ikuinen, eikä sitä toisteta. Kaste merkitsee uudesti syntymistä ja Jumalan yhteyteen tule-
mista. Kuvataan tarkemmin itse toimitusta, sen näkyvää ja näkymätöntä puolta sekä toimi-
tukseen osallistuvien kummien hengellisiä vastuita. Todetaan myös, että ortodoksinen kirkko
ei kasta kirkon jäsenyyteen tulevia uudestaan, vaan että heidät vain voidellaan, jos henkilö
on kastettu johonkin kristinuskoon aikaisemmin. Alkujaan kaste on ollut juutalainen puhdis-
tautumistapa synneistä. Kiitettävä vastaus kertoo myös teofanian ikonista ja juhlasta osana
kirkkovuotta.

Tehtävä 4

Hyvässä vastauksessa (3 p.) kerrotaan, mitä sana ekumenia tarkoittaa ja kuvataan 2–3 asiaa
seuraavista:

- Ekumeenisen liikkeen synty ja siihen vaikuttaneet syyt eli kirkkojen hajanaisuus. Vastauk-
sessa osataan ajoittaa liikkeen synty 1900-luvun alkuun ja Kirkkojen maailmanneuvoston
synty 1948 varsinaisena kirkkoja yhdistävänä tekijänä.
- Vastauksessa tuodaan esille teologiset oppineuvottelut eri kirkkojen välillä ykseyden saa-
vuttamiseksi. Tavoitteena on saada ehtoollisyhteys kirkkojen välille, mutta se on pää-
määrä, ei väline ykseyteen pyrittäessä.
- Nimetään myös maailmanneuvoston työhön osallistuvia ortodoksisia kirkkoja ja pohdi-
taan joitakin ekumenian haasteita.
- Vastauksessa tuodaan esille, että kyseessä ei ole kirkko, jonka pyrkimys olisi hallita muita
vaan toimia kirkkojen välisenä yhteistyöelimenä.

Kiitettävässä vastauksessa todetaan, että toimintaan osallistuvilla on yhteinen käsitys monis-
ta asioista, kuten kolminaisuusopista. Katolinen kirkko ei kuulu Kirkkojen maailmanneuvos-
toon, mutta on tarkkailujäsenenä sen toiminnassa. Kiitettävä vastaus kuvaa tarkemmin op-
pineuvotteluja eri kirkkojen välillä ja niissä käsitellyjä asioita. Erityisesti tuodaan esiin orto-
doksien kirkon ja orientaalistien kirkkojen sekä Venäjän ortodoksien ja Suomen luterilaisen
kirkon väliset neuvottelut. Lisäksi kerrotaan ekumeenisen patriarkaatin roolista ekumeenisen
liikkeen synnyssä. Tarkastellaan myös Suomen ekumeenista neuvostoa ja sen toimintaa sekä
viimeaikaisia muutoksia ekumeenisessa toiminnassa (Venäjän ortodoksinen kirkko).

Tehtävä 5

Hyvässä vastauksessa (3 p.) tule tarkastella vähintään kolmea seuraavista:

- Miten piispan virka kehittyi osana kirkon laajentumista ja kristinuskon leviämistä?
- Lähtökohtana on helluntai, jolloin apostolit saivat Pyhän hengen eli siunauksen tehtäväl-
leen opettaa Kristuksen sanomaa.
- Apostolit asettivat itselleen seuraajia siunaamalla heidät käten päälle panemisen kautta,
eli tehtävä on apostolinen.
- *Successio apostolica* on apostoleista asti juontuva piispojen virkaan vihkimisen ketju.
- Ennen piispan tehtävää seurakuntaa johti presbyteeri eli seurakunnan vanhin, myöhem-
min piispat johtivat seurakuntaa.
- Piispan tehtävään kuuluu apostolien tavoin opettaa mutta myös valvoa opin puhtautta.
Piispa vihkii papiston jäsenet (pappi tai diakoni). Piispan vihkii kaksi piispaa. Piispa vihkii
myös jumalanpalveluspaikat käyttöön.

Kiitettävässä vastauksessa tarkastellaan piispuuden ulkoisia merkkejä ja osuutta jumalanpalveluksissa sekä nimetään kirkon varhaisia piispoja, kuten apostoli Pietari, jota pidetään Rooman ensimmäisenä piispana, tai Jaakob (Jerusalemien piispa ja seurakunnan johtaja.) Vastauksessa tuodaan esille myös piispuuden eri arvonimet, kuten metropoliitta, arkkipiispa ja patriarkka, sekä tarkastellaan näiden hallinnollisia alueita ja tehtäviä.

Tehtävä 6

Vastaukselta edellytetään tehtävänannon mukaista vertailevaa otetta. Hyvässä vastauksessa (3 p.) esitetään alustavasti vertaillen vähintään kolme näkökulmaa, jotka liittyvät moskeijaan ja hindulaiseen temppeliin nimenomaan pyhänä tilana. Vastauksessa mainitaan joitakin seuraavista asioista:

- Sekä hindulaiset temppelit että moskeijat on tarkoitettu tiloiksi, joissa ihminen lähestyy transsendenttia.
- Hindulaisissa temppeleissä on tyypillisesti jumalankuvia, joissa jumaluuden uskotaan olevan läsnä. Moskeija on puolestaan kokoontumistila, jossa muslimeilla on mahdollisuus rukoilla yhdessä. Perjantain keskipäivänrukouksen aikaan moskeijassa pidetään myös saarna.
- Sekä moskeijoissa että hindulaisissa temppeleissä rituaalinen puhtaus on tärkeää, mikä ilmenee esimerkiksi siten, että tiloissa kuljetaan ilman kenkiä. Islamissa rituaaliseen puhtauteen liittyy myös peseytyminen ennen jokaista rukoushetkeä – tätä varten moskeijoiden yhteydessä on peseytymistilat.
- Rukoushetkinä moskeijassa rukoillaan yhdessä imaamin johdolla, kuitenkin siten, että miesten ja naisten tilat on erotettu toisistaan. Rukoussuuntana on Mekassa sijaitseva Kaaban pyhäkkö, muslimien pyhin paikka. Hindulaisessa temppelissä palvontarituaali eli puja suoritetaan tyypillisesti yksin. Palvontarituaaliin kuuluu tyypillisesti jumalan siunauksen välittävä daršana eli molemminpuolinen näkeminen tai arati-tulirituaali sekä prasad eli uhrilahja (esim. kukat, makeiset, suitsukkeet). Temppeleissä on usein myös brahmaanipappeja, jotka suorittavat palvontaseremonioita jumalankuvien luona.
- Hindulaiset temppelit ovat usein koristeluiltaan runsaita, ja niissä on monien eri jumalien patsaita ja kuvia. Suurissa temppeleissä on tavallisesti yksi pääalttari temppelissä ensisijaisesti palvottavalle jumalalle ja lisäksi useita sivualttareita. Moskeijoissa ei ole jumalankuvia eikä kuvia ihmisistä ja eläimistä. Koristeet ovat tyypillisesti tyyliä kasvi- ja geometrisista kuvioista sommiteltuja ornamentteja.

Kiitettävässä vastauksessa vertailu on monipuolista ja huomiota kiinnitetään sekä yhteisiin piirteisiin että eroihin. Vastauksessa pohditaan pyhyiden määrittelyä ja sitä, mitä tilan pyhyys oikeastaan merkitsee: missä merkityksessä moskeijaa ja hindulaista temppeliä voidaan pitää pyhänä tilana. Hindulaisissa temppeleissä pyhyys liittyy erityisesti jumalankuviin, joissa jumaluus on läsnä. Moskeijoissa taas pyhyys kytkeytyy erityisesti rukoushetkiin ja siihen, että moskeijat on rakennettu jumalan palvelemista varten. Vastauksessa voidaan tarkastella lähemmin myös moskeijoiden ja hindulaisten temppelien arkkitehtuuria sekä esitellä niissä suoritettuja rituaaleja, jos ne on liitetty mielekkäällä tavalla tilan pyhyiden pohdintaan. Temppeli ja moskeija voidaan ymmärtää suppeammin yksittäisenä rakennuksena tai laajemmin temppelialueena ja moskeija-alueena.

Tehtävä 7

Hyvässä vastauksessa (3 p.) tarkastellaan vähintään 3 kohtaa seuraavista:

- Lähtökohtana on Jeesuksen antama rakkauden kaksoiskäske: ”Rakasta lähimmäistäsi niin kuin itseäsi”. (Matt. 22: 37–40). Toinen keskeinen eettinen periaate on Jeesuksen pitämästä Vuorisaarnasta tuleva kultainen sääntö eli ”Kaikki, minkä tahdotte ihmisten tekevän teille, tehkää te heille.” (Matt. 7:12).
- Ortodoksisen etiikan pohjana on lähimmäisenrakkaus ja ortodoksinen ihmiskuva. Sen mukaan ihminen on luotu Jumalan kuvaksi ja kaltaiseksi ja hän toimii Jumalan työtoverina.
- Jumala asetti ihmiseen rakkauden, ja tätä Jumalan rakkautta tulee osoittaa myös toisia kohtaan.
- Kirkko opettaa, että omaisuus ja varallisuus on annettu ihmisille ja kansakunnille apua tarvitsevien auttamiseksi.
- Ortodoksisen eettisen ajattelun mukaan ihminen tuntee sisimmissään, milloin hän toimii oikein tai milloin hänellä on tarve sen suuntaiseen toimintaan.

Kiitettävässä vastauksessa käsitellään syvällisemmin edellä mainittuja asioita myös Raamatun vertausten avulla, esimerkiksi vertaus laupiaasta samarialaisesta. Se osoittaa sen, mitä käsitteellä lähimmäinen tulee ymmärtää. Lisäksi tarkastellaan ortodoksisen kirkon suhtautumista pakolaisuuteen käytännössä joko Suomessa tai muissa maissa.

Tehtävä 8

Hyvässä vastauksessa (3 p.) tuodaan esille 4–5 kohtaa seuraavista:

- Tverin Karjalan sijoittuu Moskovan lähelle. Lisäksi kerrotaan, että siellä asuu edelleenkin karjalankielistä väestöä, joka on muuttanut alueelle 1600-luvulla pääasiassa nykyisen Pohjois-Karjalan alueelta.
- Vastauksessa tarkastellaan tähän tilanteeseen johtaneita syitä:
 - Ruotsin ja Venäjän välinen sota ja Ruotsin kuninkaan Kustaa Vaasan hallintokaudella toteutettu luterilaiseen puhtasoppisuuteen tähdännyt reformaatio.
 - Sota päättyi vuonna 1617 maiden väliseen Stolbovan rauhansopimukseen, jonka seurauksena ortodoksiväestöinen Käkisalmen lääni jäi Ruotsin alaisuuteen.
 - Alueen väestöllä säilyi uskonnonvapaus, mutta Ruotsin valtion kannalta ortodokseja pidettiin vaarallisina valtion turvallisuudelle ja heidät haluttiin reformaation hengessä luterilaistaa.
- Käännytystyössä keinoina olivat korkeammat verot, pakolliset osallistumiset luterilaisiin jumalanpalveluksiin tai että uusia ortodoksipappeja ei palkattu kuolleiden tilalle. Väestöä varten painatettiin sekä venäjänkielinen että suomenkielinen luterilainen katekismus kyrillisillä kirjaimilla. Ortodoksien oli osallistuttava luterilaisen papin palkkakustannuksiin. Luterilaisia seurakuntia perustettiin myös ortodoksisten seurakuntien alueille, kuten Ilo-mantsiin ja Impilahdelle. Praasniekkojen pitäminen kiellettiin, ja ortodoksipappeja houkuteltiin levittämään luterilaisuutta.
- Ortodoksinen väestö ei hyväksynyt tällaista toimintaa, vaan osa pakeni asuinalueiltaan mieluummin Tveriin kuin vaihtoi uskontoaan.

- Kiitettävässä vastauksessa kuvataan tarkemmin Ruotsin ja Venäjän välistä sotaa, ortodoksien ja luterilaisten välisiä kahnauksia sekä Ruotsissa toteutettua reformaatiota. Tuodaan myös esille, että venäläiset pakottivat osan väestöstä muuttamaan alueelle, jonne tsaari tarvitsi väestöä. Houkuttimina käytettiin verohelpotuksia ja muuta taloudellista tukea. Painostuksesta huolimatta ortodokseilla oli kirkolliset yhteydet Novgorodiin. Vastauksessa nimetään myös paikkakuntia tarkemmin muuttopaikkakuntia (Taipaleen ja Ilomantsin seurakunnat). Tverin Karjalan nykytilanteen tarkastelu kuuluu kiitettävään vastaukseen.

Tehtävä +9

Hyvässä vastauksessa (5 p.) tuodaan esille 5–6 kohtaa seuraavista:

- Pohditaan kokousten taustaa eli sitä, että lähtökohtana on ollut ihmisen pyrkimys yrittää selittää järjellä uskon vaikeita kysymyksiä. Tämä johti siihen, että kristinuskon keskeisistä asioista tuli erilaisia tulkintoja (harhaopit).
- Uskonto oli myös osa Rooman valtakunnan hallinnollista politiikkaa, koska keisari Konstantinos Suuri teki kristinuskosta v. 313 valtakunnallisesti hyväksytyyn uskonnon tavoitteenaan yhtenäistää Rooman kansaa ja helpottaa tällä tavoin sen hallintaa. Erilaisten tulkintojen leviäminen oli jo aiheuttanut 300-luvun alussa valtiollista hajaannusta. Keisari kutsui kokoukset koolle.
- Vastauksessa tulee tarkastella ensimmäistä (Nikea 325) ja toista (Konstantinopoli 381) kirkolliskokousta ja niiden merkitystä ortodoksisen kirkon kannalta (uskontunnustus).
- Kirkolliskokousten eli ekumeenisten synodien ajanjakso oli 325–787 jKr., ja tavoitteena oli säilyttää kirkon yhtenäisyys.
- Niitä kutsutaan ekumeenisiksi, koska niihin ovat osallistuneet kaikkien kristillisten paikalliskirkkojen edustajat jakamattoman kirkon aikana.
- Kokousten päätökset ovat opillisia määritelmiä eli dogmeja sekä kirkon toimintaa koskevia sääntöjä eli kanoneja. Näistä tulee olla esimerkkejä.
- Hyvässä vastauksessa on tuotava esille se, että ne ovat luoneet ortodoksisen kirkon opillisen ja käytänteiden perustan.

Kiitettävässä vastauksessa tuodaan esille kaikkien kirkolliskokousten paikka, ajankohta ja keskeiset päätökset (kristologia, Neitsyt Marian ja ikonien asema ortodoksisessa kirkossa). Päätösten tarkastelussa on oivallettu se, että 400-luvulla tapahtui ensimmäinen kirkollinen hajaantuminen. Kaikki eivät hyväksyneet Khalkedonin (451) kokouksen päätöksiä, jossa määriteltiin, että Kristus oli sekä ihminen että Jumala. Se johti monofysiittisten eli orientaalistien kirkkojen syntyminen, joita tulee nimetä. Heidän mukaansa Kristuksella oli vain jumalallinen luonto. Lisäansiona voidaan tuoda esille paikallissynodit sekä tarkastella keväällä 2016 pidettyä panortodoksista kokousta ja sen päätöksiä ja merkitystä.

Tehtävä +10

Hyvässä vastauksessa (4 p.) tilastoja tulkitaan oikein ja esiin nostetaan tehtävänannon kannalta muutama keskeinen seikka kustakin kolmesta osasta. Kiitettävässä vastauksessa kaikkien kolmen osan pohdinta on monipuolista.

a-kohdassa kokelaan tulee osata lukea tilastoja, joka koskee eri uskontojen kannattajamääriä vuonna 2010 ja ennustettuja kannattajamääriä vuonna 2050. Keskeisiä ennustettuja muutoksia ovat seuraavat:

- Buddhalaisuutta lukuun ottamatta kaikkien suurten uskontojen kannattajamäärät kasvavat.
- Muslimit ovat nopeimmin kasvava väestöryhmä: heidän suhteellinen osuutensa maailman väestöstä kasvaa eniten.
- Uskontokuntiin kuulumattomien suhteellinen osuus maailman väestöstä pienenee jonkin verran, joskin ryhmään kuuluvien määrä silti kasvaa jonkin verran.
- Hinduisten, buddhalaisien sekä luonnonuskontojen ja muiden uskontojen kannattajien suhteellinen osuus maailman väestöstä pienenee.
- Lisäksi voidaan mainita, että kristittyjen ja juutalaisten suhteellinen osuus maailman väestöstä pysyy ennallaan.

b-kohdassa kokelaan tulee osata tulkita erityisesti uskontokunnittain tilastoituja syntyvyyteen ja ikärakenteeseen liittyviä graafisia esityksiä. Lisäksi vastauksessa tulee hyödyntää muuta tietämystä. Ennustettujen muutosten taustalla vaikuttavat muun muassa seuraavat tekijät:

- Uskontojen kannattajamäärien kasvua selittää erityisesti se, että maapallon väkiluvun ennustetaan kasvavan.
- Islamin kannatuksen nopeaa kasvua selittää osaltaan se, että syntyvyysluvut ovat kaikkein suurimpia muslimien keskuudessa.
- Islamin kannatuksen nopeaa kasvua selittää lisäksi muslimien ikärakenne: nuoriin ikäluokkiin kuuluvia on eniten juuri islamin piirissä.
- Buddhalaisien määrän vähenemistä selittää osaltaan se, että syntyvyysluku on tässä ryhmässä kaikkein pienin.
- Kristinuskon kannattajien syntyvyys vaihtelee suuresti eri puolilla maailmaa: Euroopassa ja Pohjois-Amerikassa syntyvyys on selvästi vähäisempää kuin esimerkiksi Afrikassa, mikä merkitsee kristinuskon maantieteellisen painopisteen muuttumista.
- Kannattajamäärien muutoksiin vaikuttaa lisäksi esimerkiksi kääntymisen uskonnosta toiseen.
- Alueellisiin kannattajamääriin vaikuttaa myös muuttoliike (esim. muslimipakolaisten lisääntynyt määrä Euroopassa).
- Kannattajamäärän kasvaminen tai väheneminen selittyy osin myös uskonnon luonteella, esimerkiksi islam ja kristinusko ovat selkeästi lähetysuskontoja, toisin kuin perinteinen hindulaisuus tai juutalaisuus.
- Maailman globalisoituminen uhkaa alkuperäiskansojen kulttuuria ja täten myös luonnonuskontoja.

c-kohdassa kokelaan tulee pohtia tilastoja lähdekriittisesti. Vastauksessa tulee mainita joitakin seuraavista asioista:

- Eri puolilla maailmaa käsitys uskontokuntaan kuulumisesta vaihtelee: esimerkiksi Japanissa ihminen voi suorittaa monien eri uskontojen rituaaleja mutta ei välttämättä koe kuuluvansa mihinkään uskuntoon.

- Eri maissa ja eri uskontojen piirissä uskontojen kannatusta voidaan tilastoida erilaisin kriteerein.
- Moniuskontoisuus otetaan tilastoinnissa vaihtelevasti huomioon: esimerkiksi maissa, joissa moniuskontoisuus on yleistä, uskontojen yhteenlaskettu kannattajamäärä voi ylittää reilusti maan väestömäärän.
- Rekisteröimättömiin liikkeisiin kuuluvat henkilöt saatetaan luokitella uskonnottomiksi tai uskontokuntiin kuulumattomiksi, vaikka heidän edustamansa uskonto edustaisi käytännössä jotakin maailmanuskontoa.
- Poliittiset ja yhteiskunnalliset olosuhteet saattavat vääristää tilastoja: joissakin maissa ihmiset eivät uskalla ilmaista todellista vakaumustaan, joka voi olla joko uskonnollinen tai uskonnoton.
- Maailmanlaajuisten tilastojen tarkastelu voi antaa alueellisesti harhaanjohtavan kuvan uskontojen kannattajamäärien kehityksestä. Tämä koskee erityisesti alueita, joilla syntyvyys on vähäistä. Maailmanlaajuisesti tarkastellen esimerkiksi uskontokuntiin kuulumattomien määrä vähenee, mutta Yhdysvalloissa ja Euroopassa se näyttää jatkavan kasvuaan. Lisäksi vaikka kristittyjen osuus maailman väestöstä pysyy suurin piirtein ennallaan, kristinuskon alueellinen painopiste siirtyy yhä selvemmin Afrikkaan ja Latalaiseen Amerikkaan.
- Kannattajamäärien ennustamista vaikeuttaa se, että mitä kauemmas ennustukset ulotetaan, sitä enemmän epävarmuus lisääntyy, koska yllättäviä muutoksia on mahdotonta ottaa ennustuksissa huomioon.
- Uskontokuntaan kuulumattomuus ei välttämättä merkitse uskonnottomuutta (esim. uushenkisyys) eikä uskontokuntiin kuuluminen uskonnollisuutta.
- Etenkin länsimaissa mm. maallistuminen, uskonnonvapauden lisääntyminen, luonnontieteiden kehitys ja uskonnon mieltäminen yksityisasiaksi vaikuttavat yksilön uskonnollisen identiteetin määrittelyyn.